

איוב ד - האם אליפז מנחם או מוכיח?

רוני מגידוב

מה אומרים למי שעבר אסון כה כבד?

פרק ג נפתח בקללת איוב את יום היוולדו (יאבד יום אולד בו וְהַלִּילָה אֶמַר הָרָה גָּבַר. פס' ג'). ומסתיים בתחושתו של איוב שיש מסך או משוכה בינו לבין אלוהים (לְגַבֵּר אֲשֶׁר-דָּרְפוּ נִסְתָּרָה וַיִּסָּדֵף אֱלֹהִים בְּעֵדוֹ. פס' כ"ג, וראו גם א"י), ובתיאור סבלו (כִּי-לִפְנֵי לַחֲמֵי אֲנַחְתִּי תָבֵא וַיִּתְּכּוּ כַמִּים שְׂאֲגָתִי. פס' כ"ד).
איך אפשר להגיב לאמירות שכאלה? חז"ל למדו הלכות "שבעה" מאיוב, הנה אחת מהן מפי רבי יוחנן במסכת מועד קטן דף כ"ח ע"ב: "אין מנחמין רשאין לומר דבר עד שפתח אָבֵל, שנאמר אחרי כן פתח איוב את פיהו, והדר ויען אליפז התימני".
אליפז הוא זקן הרעים ככל הנראה, ועליו מוטלת המשימה לפתוח את דברי הניחומים.

אליפז מזועזע ממה שקרה לאיוב. איך יודעים?

בדברי אליפז מצויים רמזים לרשמי האסונות האיוביים שהוטלו על איוב:
במטפורות שהוא מביא בדבריו, הן בפרק ד הן בפרק ה, מתואר שינוי פתאומי בן לילה ממש כשם שקרה לאיוב:
אֶף שִׁכְנִי בְּתֵי-חֹמֶר אֲשֶׁר-בְּעֶפְרָס יִסֹּדֵם וְדָבָאִם לִפְנֵי-עֵשׂ. מִבְּקָר לַעֲרָב יִפְתּוּ-מִבְּלֵי מְשִׁים לְנֹצַח יֵאבְדוּ (ד י"ט – כ').
אֲנִי-רְאִיתִי אֲוִיל מְשָׁרִישׁ וְאֶקֻּב נֹוֹהוּ פְתָאִם (ה ג').
ואולי יש בדבריו הדהוד ייחודי עוד יותר לקורות את איוב:
כְּאֲשֶׁר רְאִיתִי חֹרְשֵׁי אֲנֹו וְזֹרְעֵי עֵמֶל יִקְצְרֶהוּ. מִנְשַׁמַּת אֱלֹהִים יֵאבְדוּ וּמְרוּחַ אֶפֶס יִכְלוּ. (ד ח' – ט')
משל זה מהדהד את שקרה לבני איוב וקשה שלא לראות את מותם של הבנים מרחף לנגד עיניו של אליפז:
וַיְהִי הַיּוֹם וּבָנָיו וּבְנֹתָיו אֹכְלִים וְשֹׁתִים יַיִן בְּבֵית אַחִיהֶם הַבְּכוֹר. וּמִלֶּאֶף בָּא אֵל אִיּוֹב וַיֹּאמֶר הַבְּקָר הֵיוּ חֹרְשׁוֹת וְהָאֲתָנּוֹת רְעוֹת עַל דִּיהֶם.... עַד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בָּא וַיֹּאמֶר בְּנֵיָד וּבְנֹתֵיָד אֹכְלִים וְשֹׁתִים יַיִן בְּבֵית אַחִיהֶם הַבְּכוֹר. וְהִנֵּה רֹוחַ גְּדוֹלָה בָּאָה מֵעֶבֶר הַמִּדְבָּר וַיִּגַע בְּאַרְבַּע פְּנוֹת הַבַּיִת וַיִּפֹּל עַל הַנְּעָרִים וַיָּמוּתוּ (א י"ג – י"ט).
אם כך גם כשמבקש אליפז לנחם את איוב הוא אינו מצליח שלא להזכיר בדבריו ולרמוז לרושם הנורא של האירועים שעברו על איוב. כיצד יצליח אליפז המטולטל כמו שאר הרעים (והקוראים) לפנות באופן נכון לאיוב?

פתיחה מתוחכמת - למה מתכוון אליפז במשפט הפתיחה?

כך בחר אליפז להתחיל את דבריו אל איוב: הַנְּסָה דָּבָר אֱלֹהִים תִּלְאַה וְעֶצֶר בְּמַלְיָן מִי יוֹכֵל. על פניו נראה כי אליפז עשה בחירה נכונה ורגישה של מילותיו:
ניתן להבין פתיחת דבריו כהבנה למצבו של איוב, שגם הוא, אליפז, במצבו היה נוהג כך, גם הוא לא היה עוצר במילין.
ואולי אמירה רגישה אחרת יש כאן: אם מישהו יפנה אליך זה ילאה (יתיש, יעיף) אותך? מי יכול לשתוק כשהוא רואה את מצבך.

ומה הדבר שרוצה אליפז לומר לאיוב ואינו יכול לעצור את מילותיו?

ג הִנֵּה יִסְרְתָּ רַבִּים	וַיִּדְּים רְפוֹת תַּחֲזֹק.
ד כּוֹשֵׁל יְקִימוּן מְלִיץ	וּבְרַכִּים כְּרַעוֹת תִּיאַמֵּץ.
ה כִּי עֲתָה תִּבּוֹא אֱלֹהִים	וּתִלְאַ תִּגַּע עֲדִיף וּתִבְהַל.
ו הֲלֹא יִרְאֶתְךָ כְּסֻלְתְּךָ	תִּקְוֹתְךָ וְתִם דְּרַכְיָךְ.
ז זָכַר-נָא מִי הוּא נְקִי אָבֵד	וְאִיפֶה יִשְׁרִים נִכְחָדוּ.

יש לך עבר, אומר אליפו לרעהו, אתה צדיק. סייעת לאחרים שהיו להן תקופות של חולשה – והנה הגיעה הרעה אליך. אל תיבהל. למה לא? כי

ו הלא יראתך פסלתך תקנותך ותם דרְךְך.
ז זְכַר-נָא מִי הוּא נְקִי אָבֶד וְאִיפֹה יִשְׁרִים נִכְחָדוּ.

הלא יראתך פסלתך - מה זה בעצם פסלתך?

מה זה פסלתך – בוודאי לא כסילות (טיפשות), כי פירוש זה יהיה מנוגד לכל החלק הראשון של דברי אליפו המזכיר לאיוב את העידוד והתמיכה שהעניק לכושלים. כסל הוא שריר הירך (או המותניים), ומהשריר החזק בגוף התפתחה המשמעות – חוסן, חוזק, מבטח, ביטחון. כסל = מבטח.

וזה מה שאומר אליפו לאיוב בתקבולת שבפס' ו':

הלא יראתך פסלתך תקנותך ותם דרְךְך. תום דרכיך הם תקוותך, ויראתך היא מבטחך. זהו עידוד שמוביל אל המסקנה המוכרת לאיוב ולאליפו גם יחד: זְכַר-נָא מִי הוּא נְקִי אָבֶד וְאִיפֹה יִשְׁרִים נִכְחָדוּ. תורת הגמול הפועלת בעולם לא תאפשר לאיוב הישר להיכחד ולאבד. הוא יכול להיאחז בניקיון כפיו ובצדיקותו. אליפו מבקש לעודד את איוב על יסוד אורחות חייו שלפני האסונות. אלא שעידוד זה, אליה וקוץ בה – אם איוב היה ירא ודרכיו תמימות, מדוע מלכתחילה פקדה אותו סדרת האסונות הנוראה?

כפל המשמעות של פתיחת דברי אליפו

אולי אפשר לראות בדברי אליפו פתיחה יותר תקיפה. פתיחה שלא תכניס אותו לפינה שבה לא יהיה מנוס מלהודות שתורת הגמול לא פעלה במקרה של איוב.

הנִסָּה דְבַר אֱלֹהִים תִּלְאָה וְעָצַר בְּמַלְיָן מִי יוֹכַל; אולי כך יש להבין את דברי אליפו: ה' ניסה אותך ואתה כבר מתעייף? אני לא יכול לשתוק מול זה. אולי רומז אליפו לאיוב – אינך יכול להשמיע את מילותיך הקשות (כפי שהתבטא בפרק ג), כי אז אתה דו פרצופי. כל חיך הטפת מוסר לאחרים בעת חולשתם אז עכשיו, כשאתה בצרה, אינך נושא באחריות!?

האם הדו משמעות נמשכת? האם דברי אליפו הם נחמה או האשמה?

האם בפסוקים ז' – י"א אליפו ממשיך לנחם או רומז לאחריותו של איוב? תחת הכותרת: זְכַר-נָא מִי הוּא נְקִי אָבֶד וְאִיפֹה יִשְׁרִים נִכְחָדוּ, מזכיר אליפו לאיוב את תפיסת העולם ששניהם, כאנשי חוג ספרות החכמה אוחזים בה:

ח כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי חֲרָשֵׁי אָוֶן וְזֹרְעֵי עֵמֶל יִקְצְרוּהוּ

ט מִנְשָׁמֹת אֱלֹהִים יֵאבְדוּ וּמְרוּחַ אֶפֶס יִכָּלוּ

י שְׂאֵגַת אַרְיָה וְקוֹל שָׁחַל וְשִׁנֵּי כְּפִירִים נִתְעוּ

יא לֵישׁ אָבֶד מִבְּלִי-טָרֶף וּבְנֵי לְבִיא יִתְפָּרְדוּ.

מי שחורש אָוֶן (חטא) – גם קוצר אותו ואובד.

מה מבקש אליפו לומר בדימוי החורשים?

מצד אחד יש בדברי זקן הרעים נחמה – הנה איוב לא אבד כי ישרים לא אובדים. רשעים וזורעי אָוֶן, באופן כללי, אובדים, אבל לא הוא איוב. הנה הוא חי וקיים.

ומה באשר לאריה, השחל, שיני הכפירים, הליש ובני הלבאי?

איוב סיים את נאומו בתיאור שאגותיו: כִּי-לִפְנֵי לַחְמֵי אֲנַחְתִּי תָבֵא וַיִּתְּכוּ כַּמִּים שְׂאֵגָתִי. אולי יש כאן גם רמז קצת יותר בוטה של אליפו לאיוב. אליפו מתייחס לשאגות האריה: גם מלך החיות יכול להאבד בלי טרף כי שיניו נשברו (ניתעו – יש המפרשים ניתצו). האם זה משום ש Shit happens? כלומר, לעיתים האריה יוצא לטרף

ולא מצליח? קשה, אם אנו זוכרים את השקפת העולם המשותפת לאיוב והרעים – אין מקריות בעולמנו; דברים קורים כתוצאה מתגמלת על מעשים. לכן אפשר שמתחיל אליפו לרמוז – בעבר היה לך הכל, היית אריה; אבל גם אריות נופלים. ואם נפלת כך, שמא אתה לא כזה נקי וישר? ורמוז די עבה אולי בפס' י"א: וּבְנִי לָבִיא יִתְפָּרְדוּ. אתה סובל אבל לא אבדת, אולם בניך ממש אינם, אולי כי הם לא היו ישרים? שמא הם אבדו כי חטאו...

חזון הלילה של אליפו - האם יש בו נחמה לאיוב?

בתחילת הפרק (פס' ב' – ז') אולי עודד אליפו את איוב על יסוד אורח חייו (כּוֹשֵׁל יְקִימוּן מְלִיד וּבְרַפִּים כְּרָעוֹת תִּאֲמָץ); בחלק השני (ח' – י"א) דבריו מבוססים על ניסיון החיים שלו (כִּפְאֶשֶׁר רָאִיתִי); ועתה בפסוקים י"ב – כ"א – על חזון לילה, התגלות לה זכה.

אחרי תיאור די ארוך בפסוקים י"ב – ט"ז של ה setting (=תפאורה, מסגרת) של החיזיון הוא מגיע לתוכן.

מה גילה החזון לאליפו? במה הוא מהווה מענה או נחמה לאיוב?

יז הַאֲנוֹשׁ מֵאֵלֹהִים יִצְדֵּק אִם מַעֲשָׂהוּ יִטְהַר-גָּבַר.

יח הוּ בַעֲבָדָיו לֹא יֵאָמֵן וּבְמִלְאָכָיו יֵשִׁים תִּהְלֶה.

יט אִף שִׁכְנֵי בְתֵי-חֹמֶר אֲשֶׁר-בְּעֶפְרַיִם יִסוּדִם יִדְכָּאוּם לִפְנֵי-עֵשׂ.

כ מִבֶּקֶר לְעֶרֶב יִפְתּוּ מִבְּלֵי מְשִׁים לְנֶצַח יֵאָבְדוּ.

כא הֲלֹא-נִסַּע יִתְרֵם בָּם יָמוּתוּ וְלֹא בְחֻכָּמָה.

המסר המרכזי של חזון הלילה הוא: אדם לא יכול להיות צדיק מלפני אלוהים. אפילו במלאכים אין האל נותן אמון, אז בבני אדם שהם עפר ובני תמותה – על אחת כמה וכמה. אנו עומדים קצת תוהים נוכח דברי אליפו לאיוב בפסוקים אלה.

האם חזון הלילה תואם את דברי אליפו הקודמים?

דברי אליפו נשמעים כסותרים – הרי אמר (פס' ו' ז') שרק רשעים אובדים, ויראתו של איוב ותום דרכו הם תקוותו. עכשו אומר לו שאין צדיק מלפני ה'?! במה ישים איוב מבטחו? מהי תקוותו? איך מסתדר החזון עם הנחמה שבפסוקים הקודמים?

היו שטענו שיש לייחס את פסוקי החזון, פסוקים י"א – כ"א, לאיוב ולא לאליפו¹. נאתגר עצמנו ונמשיך לראות בחזון את דברי אליפו, כפי שפשט הכתובים מחייב.

נשים לב לתופעה נרמזת בפס' ט"ז: דְּמָמָה נְקוּלָּה אֶשְׁמָע. יש מה שנשמע ונראה בגלוי, ויש גם קול מושתק.

את מה שותק אליפו?

אליפו עומד מול תופעה שעלולה לערער את קיומו. השקפתו היא שהעולם פועל על פי הכלל - צדיק טוב לו, ורשע רע לו. והנה איוב, שאליפו הכיר את תום דרכו ויראתו, סובל סבל נוראי וקיצוני. כיצד יתמודד עם תופעה מנוגדת כל כך לאושיות אמונתו? אפשר שהסתירות בדברי אליפו משקפות את מאבקו: מצד אחד הוא חבר שבא לנחם ומכיר את איוב כאיש תם וישר ירא אלוהים וסר מרע; מצד שני הוא לא יכול להרשות לעצמו לסדוק את אמונתו שלו, שכן אז עולמו הרוחני והאמוני עלול לקרוס.

אם כך, איך החזון מהווה תשובה?

יש בן מענה לאיוב – נפלת ככה, לא כי לא נהגת בצדק, אלא כי אין צדיק מלפני ה' ותחת קני המידה המחמירים שלו – נמצאת ככל הנראה חייב.

¹ גרינשטיין, איוב תרגום עמ' 36, טור סיני, ספר איוב עמ' 52 – 54.

בסיפור החזון של אליפז יש גם תשובה לאליפז עצמו – יכול להיות שאנוש יהיה צודק מהאל?! ברור שאם לאיוב קרה מה שקרה – נעשה צדק אלוהי. כל בני האדם הם חוטאים ובשל היותנו בני תמותה ואורך ימינו קצר – לא נבין את המעשה האלוהי - ימותו וְלֹא בְּחֻקָּמָה (כ"א).

לא קל לאליפז – משום שאמירתו שאין איש צדיק לפני ה' סותרת את שאמר קודם כשהסביר לאיוב – אינך יודע שרק רשעים אובדים?! הלוא ישירים ונקיים אינם נכחדים! ואילו בהמשך הוא טוען שאין ישירים ונקיים לפני ה'. שמא אליפז אומר לעצמו ולאיוב – יש ישירים ונקיים, אבל בעיני ה' אף אחר לא יכול לצאת צדיק. וזה מסביר את סבלו של רעהו, כל אף שקשה לראות בחייו הקודמים חטאים ועוולות.

איך יש להבין את חוסר העקביות בדברי אליפז?

ברור שאליפז רוצה לנחם את איוב, אבל אם יצדיק את איוב, המסקנה תהיה שה' שהביא את הסבל על איוב - טועה, או עושה עוולה. זה לא ייתכן בעיני אליפז: יש לו תיאוריה – תורת הגמול, והעובדות – סבלו של איוב שהוא תם וישיר ירא אלוהים וסר מרע - מבבלות אותו.

בתוך הכאוס המחשבתי הזה, סיפור החזון גם נושא מסר לקורא היודע על ההתערבות האלוהית בין השטן לבין ה': אלוהים נותן למלאכיו להתהולל ולכן ניתכות על בני אדם מכות. ללא מודעותו והכרתו של אליפז אפשר שרמוז כאן מסר לקורא: הֵן בְּעֵבְדֵי לֹא יֵאָמֵן וּבְמַלְאָכָיו יֵשִׁים תְּהַלֵּה (י"ח). זו הסיבה לסבל. לא חטאי איוב. וכאן אולי אחד ממסריו של הספר – לא תמיד אנחנו יודעים להסביר את הסבל האנושי, ולא תמיד יש לו הסבר. איננו יודעים על התערבויות שמימיות שכתוצאה מהן נוחתים עלינו אסונות שרירותיים. או על גורמים אחרים שבעטיים יש כאב, צער ואובדן בחיינו. לא תמיד יש בנו החכמה להבין זאת.

ביבליוגרפיה

הופמן יאיר, **שלמות פגומה ספר איוב ורקעו**, מוסד ביאליק ירושלים תשנ"ה.

חכם עמוס, **ספר איוב**, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תש"ל.

טור סיני נפתלי הרץ, **ספר איוב**, הוצאת ראובן מס ירושלים תשל"ב.

.Greenstein L. Edward, **Job New Translation**, Yale University Press New Haven London, 2019

Fokkelman P. Jan, **The Book of Job in Form A Literary Translation with Commentary**, Studia Semitica

.Neerlandica Volome 58 Leiden Boston 2012